
DIGITAL HUMANITIES EN DE WETENSCHAPPELIJKE BIBLIOTHEEK VAN DE TOEKOMST

Demmy VERBEKE¹

Faculteitsbibliothecaris Letteren, KU Leuven

▪ De voorspelling dat de bibliotheek van de toekomst een bibliotheek zonder boeken zal zijn duikt geregeld op. Deze bijdrage gaat nader in op de argumenten voor en tegen deze stelling, en de uitdagingen en opportuniteiten die zich in deze context aandienen voor wetenschappelijke bibliotheken in het domein van de Humane Wetenschappen. Indien deze bibliotheken een volwaardige onderzoeksondersteunende rol willen blijven spelen, zullen ze partners moeten worden in digitale projecten. Vanzelfsprekend zullen hierbij een aantal hindernissen overwonnen moeten worden, maar een herbestemming van personeelsmiddelen en bibliotheekruimte waarin een balans wordt bewaard tussen de noden van de studenten en de noden van de onderzoekers kan allicht een (deel van de) oplossing bieden.

▪ Le pronostic que la bibliothèque du futur sera une bibliothèque sans livre revient régulièrement. Cette contribution examine plus en détail les arguments pour et contre cette position, ainsi que les défis et opportunités qui s'offrent dans ce contexte aux bibliothèques scientifiques dans le domaine des sciences humaines. Comme ces bibliothèques continueront à jouer un rôle de soutien dans la recherche à part entière, elles devront devenir des partenaires des projets numériques. Il va de soi que de nombreux obstacles devront être surmontés, mais une réorientation des moyens et du personnel et de l'espace de la bibliothèque, où il faut conserver un équilibre entre les besoins des étudiants et ceux des chercheurs, pourra sans doute fournir (une partie de la) solution.

Met geregelde tussenpozen wordt de laatste jaren het einde van de traditionele publicatievormen aangekondigd, gekoppeld aan de voorspelling dat de bibliotheken van de toekomst geen fysieke collectie meer zullen beheren. Een recent voorbeeld is een artikel in *De Standaard*, waarin kond wordt gedaan van een initiatief in Texas om een boekeloze bibliotheek op te richten². In datzelfde artikel voorspelt Jef Maes, adjunct-directeur bij *Boek.be*, dat (horribile dictu?) "de bibliotheek inderdaad van karakter gaat veranderen en evolueren naar een internetcafé"³. Tegelijkertijd wijzen de auteurs er op dat het marktaandeel van e-boeken stagneert en dat eerdere pogingen om boekeloze bibliotheken op te richten geen succes bleken. De conclusie is dan ook dat het allemaal wel zo'n vaart niet zal lopen.

Dat is ook de mening van Robert Darnton, directeur van Harvard University Library en auteur van *The case for books: past, present, and future*, die het op zich heeft genomen om vijf mythes over het zogenaamde "informatietijdperk" te weerleggen⁴. Hij voert aan:

- dat het boek niet dood is (aangezien jaarlijks meer boeken worden gedrukt dan het jaar daarvoor);
- dat het misschien wel waar is dat we in een informatietijdperk leven, maar dat onze tijd in deze niet wezenlijk verschilt van voorgaande tijdperken;
- dat niet alle informatie online beschikbaar is (en dat bovendien ook heel wat online materiaal verloren gaat);
- dat de toekomst niet (uitsluitend) digitaal zal zijn aangezien het verleden ons leert dat

nieuwe technologieën nooit volledig de plaats innemen van oude technologieën, maar bestaansrecht "naast" die oude technologieën verwerven; en

- dat bibliotheken niet voorbijgestreefd zijn (wat bewezen wordt door hun bezoekersaantallen van de laatste jaren), onder meer omdat hun functie allerminst beperkt is tot louter opslagruimte voor (fysieke) boeken⁵.

De historicus David A. Bell, die zich onder meer gemengd heeft in de hoogoplopende discussies over de toekomst van de New York Public Library, sluit zich aan bij het standpunt van zijn vroegere leermeester Darnton⁶. Bell geeft aan dat men niet blind mag blijven voor een aantal evoluties in de bibliotheekwereld, zoals de dalende budgetten voor boeken of bibliotheekpersoneel, de trend om over te schakelen naar de bewaring van boeken in gesloten magazijnen (zodat bibliotheekruimtes herbestemd kunnen worden), de toename van het aandeel e-boeken in het publicatielandschap en de voortschrijdende digitalisering van de sector. Hij wijst er echter ook op dat bibliotheken een rol blijven spelen als ruimtes voor ontmoeting en discussie, dat er blijvende nood is aan competente informatiebemiddelaars, en dat bepaalde vormen van wetenschappelijk onderzoek (bv. onderzoek dat zich toespit op de fysieke aspecten van informatiedragers of op "marginaal" materiaal dat om commerciële redenen nooit gedigitaliseerd zal worden) het noodzakelijk maken dat er instellingen blijven bestaan die instaan voor de bewaring en ontsluiting van gedrukt materiaal. Hij pleit er dan ook voor dat bibliotheken op een positieve manier inspelen op de genoemde evoluties, maar dat dit niet ten kos-

te zou gaan van de meer traditionele rol die (vooral wetenschappelijke) bibliotheken nog te vervullen hebben: "*libraries will need to become part of the new, partly digital public sphere, attentive to its needs and rhythms, as well as to those of traditional learning and scholarship*"⁷.

Tot zover de theorie. Maar hoe kan deze theorie omgezet worden in praktijk? In wat volgt wil ik verder ingaan op het voorbeeld van wetenschappelijke bibliotheken, en meer in het bijzonder bibliotheken in het domein van de Humane Wetenschappen. De genoemde instellingen worden namelijk niet alleen – net zoals alle andere types bibliotheken – geconfronteerd met nieuwe publicatievormen, maar ook met de ontwikkeling van "Digital Humanities" – d.i. nieuwe vormen van collaboratief en multidisciplinair onderzoek die vervlochten zijn met toepassingen en methodes uit de computerwetenschappen⁸. Deze evolutie biedt m.i. aan de betrokken bibliotheken de opportuniteit om een functie te vervullen zoals David A. Bell die voor ogen heeft, namelijk als volwaardige partner in een digitale wereld die tegelijkertijd aandacht blijft schenken aan traditionele bibliotheektaken, zoals het bewaren en ontsluiten van de fysieke collectie en het ondersteunen van de onderzoeksnoden van het academisch personeel. Zo kunnen wetenschappelijke bibliotheken als partner optreden bij de digitalisering van het materiaal dat zij (in sommige gevallen al eeuwenlang) bewaren en beheren, door infrastructuur te verstrekken en/of door personeel in te zetten voor de digitalisering en de ontsluiting die erop volgt (o.a. door metadatering)⁹. Deze digitalisering kan trouwens niet alleen ten goede komen van het wetenschappelijk onderzoek (bv. hoogwaardige fotografie die het mogelijk maakt bepaalde details beter dan ooit tevoren te bestuderen), maar ook ingeschakeld worden in de publiekswerking (bv. door het opzetten van virtuele tentoonstellingen die de collecties in de kijker zetten) en een rol spelen in preservatie (in de zin dat gedigitaliseerde objecten in veel mindere mate nog fysiek geconsulteerd moeten worden). Maar men kan ook een stap verder gaan en een coördinerende, adviserende of ondersteunende rol voor de bibliotheek voorzien in het kader van Digital Humanities projecten¹⁰. De concrete uitwerking hiervan neemt vaak de vorm aan van een "Scholar's Lab" of "Library Lab", gehuisvest in de bibliotheek en (gedeeltelijk) uitgebaat door bibliotheekpersoneel¹¹. Deze labs bieden de nodige infrastructuur (ruimtes, scanners, servers, enz.), maar werken ook als opleidings- en informatiecentra, waarin bibliotheekmedewerkers een actieve rol spelen in het aanvragen en het uitvoeren van onderzoeksprojecten met een Digital Humanities stempel, mee instaan voor de ontsluiting en verspreiding van de onderzoeksresultaten en mee verantwoordelijk zijn voor de bewa-

ring van de onderzoeksresultaten na het afsluiten van het project¹². Het betreft met andere woorden een verderzetting van de traditionele taken van de bibliotheek – het aanbieden van advies, begeleiding, curatie en het ontsluiten en verspreiden van informatie – maar aangepast aan een nieuwe onderzoeksrealiteit.

Het spreekt voor zich dat er nood is aan investering en zelfs een zekere mentaliteitswijziging om een dergelijke rol voor bibliotheken te kunnen realiseren. Miriam Posner, de coördinator van het Digital Humanities programma aan de University of California, heeft een aantal struikelblokken opgelijst die een optimale bijdrage van bibliotheken aan Digital Humanities in de weg kunnen staan¹³. Deels op basis van haar overzicht kunnen we de volgende (vaak aan elkaar verwante) hindernissen identificeren:

- **Gebrek aan opleiding:** Bibliotheekmedewerkers beschikken momenteel zelden over de kennis die nodig is om de hierboven beschreven rollen te vervullen. Bovendien is zelden de tijd, het budget, of een geschikte opleiding voorhanden om bibliotheekmedewerkers de competenties te laten verwerven die van hen als informatieprofessionals in de context van Digital Humanities verwacht worden.
- **Gebrek aan steun voor initiatieven vanuit de bibliotheek:** De taak van een wetenschappelijke bibliotheek en haar medewerkers wordt in de regel gedefinieerd als ondersteuning van initiatieven die genomen worden door het academisch personeel. Weerstand tegen een te actieve of initiërende rol van bibliotheekmedewerkers is niet denkbeeldig.
- **Gebrek aan beloning:** Een actieve rol van een bibliotheekmedewerker in digitale projecten (of onderzoeksprojecten in het algemeen) wordt zelden of niet beloond – zelfs in tegendeel: een dergelijke rol wordt vaak gezien als een bedreiging voor het uitvoeren van het traditionele takenpakket. Een onderzoeker die een succesvol initiatief ontwikkelt, wordt beloond met extra werkingsmiddelen, prestige, een sterker dossier voor eventuele benoeming of promotie, enz.; een bibliotheekmedewerker die een Digital Humanities initiatief op stapel zet of eraan meewerkt, wordt beloond met extra werk voor hetzelfde loon.
- **Gebrek aan mogelijkheid om aanspraak te maken op middelen:** Individuele bibliotheekmedewerkers kunnen zelden zelf de middelen voorbestemmen voor (kort- of langdurige) ondersteuning van digitale projecten. Apparaatruimte, server-ruimte, personeel, enz. kunnen slechts vrijgemaakt worden "op een hoger niveau" en vaak na langdurige procedures, die niet aangepast zijn aan de tijdsdruk die geregeld met onderzoeksprojecten gepaard gaat.

- **Te veel taken, te weinig tijd:** Bibliotheekmedewerkers hebben binnen de context van hun huidig takenpakket (en zeker in tijden van personele besparingen) zelden tijd over om te investeren in nieuwe taken gerelateerd aan het opstarten of begeleiden van onderzoeksprojecten.
- **Gebrek aan langetermijnsmiddelen:** Wanneer de rol van wetenschappelijke bibliotheken ten dele gedefinieerd wordt als "de stabiele factor" in (tijdelijke) Digital Humanities projecten, moet de universiteit in kwestie ook het engagement aangaan om voldoende continue (en dus niet projectgebonden) middelen voor de bibliotheek vrij te houden om langdurige personeelsinzet en blijvende beschikbaarheid van ruimtes, apparatuur, enz. te verzekeren.

Een vraag om extra investering kan in tijden van budgettaire nood zelden op veel bijval rekenen. Maar misschien schuilt de oplossing voor een aantal van de genoemde struikelblokken in een herbestemming van middelen, eerder dan in bijkomende investeringen. De laatste jaren worden namelijk twee belangrijke vaststellingen gedaan:

- de voortschrijdende automatisering van traditionele bibliotheektaken heeft voor gevolg dat er minder personeelsinzet vereist is; en
- het steeds groeiende aandeel van de digitale collectie in wetenschappelijke bibliotheken impliceert minder nood aan traditionele bibliotheekruimtes (in de zin van "opslagruimte en stille consultatieruimte voor de fysieke collectie").

De bewaar- en erfgoedcollectie blijven van essentieel belang in het onderzoek en onderwijs in de Humane Wetenschappen, waardoor ook in de toekomst nood zal zijn aan traditionele bibliotheekruimtes, maar tegelijkertijd is duidelijk dat ook in dit domein de digitale bibliotheek uitbreidt ter aanvulling (maar dus niet ter vervanging) van de fysieke collectie, aangezien de toekomst van wetenschappelijk publiceren er ook in deze sector digitaal (én open access) uitziet¹⁴. Beide genoemde vaststellingen hebben tot op heden

vooral aanleiding gegeven tot besparingen op personeel (veelal door natuurlijke afvloeiing) en de herinrichting van bibliotheekruimtes in functie van de noden van studenten. De bibliotheek wordt zodoende omgeturnd tot een leeromgeving waar men samen kan studeren of aan groepswerk kan doen; terwijl het academisch personeel zich terugtrekt in de eigen werkkamer en van daaruit de digitale collectie consulteert. Zonder afbreuk te doen aan de initiatieven om bibliotheken om te vormen tot leercentra voor studenten – die ontegensprekelijk inspelen op een concrete, aantoonbare nood¹⁵ – moet men er m.i. op toezien dat men bij de herbestemming van "bibliotheekmiddelen" de noden van de onderzoekers niet uit het oog verliest. Net zoals dat bij traditionele vormen van publiceren het geval is, is er in een digitale wereld nood aan ontsluiting, bewaring, verspreiding, advies en begeleiding; en dus ook aan professionals die deze informatiebemiddeling op zich kunnen nemen. Door het herbestemmen van personeelsmiddelen en ruimte kunnen medewerkers van de bestaande wetenschappelijke bibliotheken deze nood blijven lenigen, ter aanvulling van de traditionele bibliotheektaken – waaraan althans in het domein van de Humane Wetenschappen behoefte zal blijven bestaan. Alleen op die manier kunnen de betrokken bibliotheken ook in de toekomst een volwaardige partner van het wetenschappelijk onderzoek blijven, dat ook in de Humane Wetenschappen reeds geëvolueerd is naar een combinatie van traditionele en nieuwe technologieën en methodes¹⁶.

Demmy Verbeke

KU Leuven

Bibliotheek Letteren

Blijde Inkomststraat 21 – bus 3304

3000 Leuven

demmy.verbeke@arts.kuleuven.be

<http://bib.arts.kuleuven.be/bibliotheek>

Januari 2013

Noten

¹ Met dank aan Ortwin de Graef, Saskia Scheltjens, Steven Spileers, Fred Truyen en Veronique Verspeurt voor inspirerende discussies over dit onderwerp.

² Cato, Joris; Vantuyghem, Peter. Heeft de bib van de toekomst geen boeken meer? *De Standaard* [online], 15 januari 2013 (geraadpleegd op 15 januari 2013).

<http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20130114_00433473> Zie ook Stern, Joanna. The First Bookless Public Library: Texas to have BiblioTech. *abcNews* [online], 14 januari 2013 (geraadpleegd op 15 januari 2013).

<<http://abcnews.go.com/Technology/bookless-public-library-texas-home-bibliotech/story?id=18213091>>

- 3 Citaat in Cato; Vantuyghem. Heeft de bib van de toekomst geen boeken meer? (cf. noot 2). Dit sluit naadloos aan bij het (onterechte) verwijt aan het adres van Anthony Marx, het hoofd van de New York Public Library, dat in zijn toekomstvisie bibliotheken niet langer " *repositories for books and learnin* " maar eerder " *glorified Internet cafés* " zijn. Cf. Bell, David A.. The Bookless Library. *The New Republic* [online], 12 juli 2012 (geraadpleegd op 15 januari 2013). <<http://www.tnr.com/article/books-and-arts/magazine/david-bell-future-bookless-library#>>
- 4 Darnton, Robert. 5 Myths about the "Information Age". *The Chronicle of Higher Education* [online], 17 april 2011 (geraadpleegd op 15 januari 2013). <<http://chronicle.com/article/5-Myths-About-the-Information/127105/>>
- 5 Darnton, Robert. *The Case for Books: Past, Present, and Future*. PublicAffairs, 2009. ISBN 9781586489021, p. xv: "... *libraries were never warehouses of books. They have always been and always will be centers of learning*"
- 6 Bell. The Bookless Library (cf. noot 3).
- 7 Bell. The Bookless Library (cf. noot 3).
- 8 Een algemene inleiding tot de geschiedenis en de verschillende aspecten van Digital Humanities is te vinden in Schreibman, Susan; Siemens, Ray; Unsworth, John (eds.). *A Companion to Digital Humanities*. Blackwell, 2004. ISBN 9781405168069. Zie nu ook Burdick, Anne et al. *Digital Humanities*. MIT Press, 2012. ISBN: 9780262018470. Het laatstgenoemde werk bevat een handige *Short Guide to the Digital Humanities* die apart gebruikt kan worden.
- 9 De notie van digitalisering – en de daaropvolgende democratisering – staat centraal in Darnton's toekomstvisie voor wetenschappelijke bibliotheken. Cf. Darnton. *The Case for Books* (cf. noot 5), pp. 43-58.
- 10 Voor tientallen concrete voorbeelden uit de Verenigde Staten, zie Bryson, Tim et al. *SPEC Kit 326: Digital Humanities*. Association of Research Libraries, 2011. Een handige literatuurlijst is ook te vinden in Posner, Miriam. *Digital Humanities and the Library: A Bibliography* [online]. <http://miriamposner.com/blog/?page_id=1033> (geraadpleegd op 16 januari 2013).
- 11 Buitenlandse voorbeelden zijn onder meer te vinden in Harvard (cf. <<http://osc.hul.harvard.edu/liblab/>>; geraadpleegd op 17 januari 2013), de British Library (cf. <<https://digitalscholarship.jux.com/608687#>>; geraadpleegd op 17 januari 2013) en de University of Virginia Library (cf. <<http://www2.lib.virginia.edu/scholarslab/>>, geraadpleegd op 22 januari 2013). Een Belgisch voorbeeld is te vinden in Gent, waar een Library Lab gepland wordt in de nieuwe vleugel van de Faculteitsbibliotheek Letteren en Wijsbegeerte die in 2014 open gaat. Cf. de website van het *Ghent Center for Digital Humanities* <<http://www.gcdh.ugent.be>> (geraadpleegd op 17 januari 2013).
- 12 Dit alles wekt misschien de indruk dat Digital Humanities vooral een onderzoeksaangelegenheid is, maar zoals vaak zijn onderzoek en onderwijs ook in deze met elkaar vervlochten en bevatten veel Digital Humanities projecten een didactische component. Zie bijvoorbeeld Burdick. *Digital Humanities* (cf. noot 8), pp. 51-52.
- 13 Posner, Miriam. No Half Measures: Overcoming Common Challenges to Doing Digital Humanities in the Library. *Journal of Library Administration*, 2013, vol. 53, nr. 1, p. 43-52.
- 14 Dat is in ieder geval de stelling van een recent rapport, opgesteld naar aanleiding van een *Young Researchers Forum* van de *European Science Foundation: Changing Publication Cultures in the Humanities*. ESF, 2011. ISBN 9782918428633. Zie ook Harris, Siân. *Moving towards an open access future: the role of academic libraries* [online]. Sage, 2012. <<http://www.uk.sagepub.com/repository/binaries/pdf/Library-OARreport.pdf>> (geraadpleegd op 23 januari 2013).
- 15 Cf. Verbist, Peter. Kennis delen door sociaal leren. *META*, januari 2013, nr. 2013/1, p. 19-23.
- 16 Zie, bijvoorbeeld, Collins, Ellen; Jubb, Michael. How do Researchers in the Humanities Use Information Resources? [online], *LIBER Quarterly: The Journal of the Association of European research Libraries*, januari 2012 (geraadpleegd op 17 januari 2013), vol. 21, nr. 2, p. 176-187. <<http://liber.library.uu.nl/index.php/lq/article/view/8017>>